

Етапи становлення та розвитку професійної підготовки вчителів початкової школи в Україні

Проблема визначення етапів становлення та розвитку професійної педагогічної підготовки вчителів початкової школи актуальна, оскільки у процесі підготовки педагогічних кадрів нової генерації акцентується на розкритті особливостей етапів становлення та розвитку професійно-педагогічної освіти в Україні.

Мета статті – проаналізувати підходи вчених до визначення етапів розвитку та становлення професійно-педагогічної підготовки вчителів початкової школи в Україні.

Наголошено, що розвиток професійно-педагогічної освіти в Україні має історичний характер, зумовлений історико-культурними та соціально-економічними чинниками. Досліджуючи етапи становлення та розвитку професійно-педагогічної підготовки вчителів в Україні, можна визначити такі її основні етапи: елементарний (копіювальний), наслідувальний та професійно-педагогічний.

Ключові слова: професійно-педагогічна підготовка, етапність професійно-педагогічної підготовки вчителів початкової школи, професійно-педагогічні заклади.

Постановка наукової проблеми та її значення. Формування системи професійно-освітньої підготовки вчителів у кожній країні має історичний характер розвитку. Напрямки, зміст, форми, засоби такої підготовки зумовлені соціально-економічними, історико-культурними чинниками, загальнонаціональними і світовими традиціями. Саме тому розвиток української професійно-педагогічної системи підготовки вчителів початкової школи тісно вплетений у контекст розвитку загальноєвропейської і світової загальноосвітньої педагогічної освіти та внутрішньодержавних соціально-економічних процесів.

Мета статті – проаналізувати підходи вчених до визначення етапів розвитку та становлення професійно-педагогічної підготовки вчителів початкової школи в Україні.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Зміни, що постійно відбувалися в національній професійно-педагогічній підготовці в Україні, піддаються узагальненню характеристикам, які вивели вчені на основі планетарного огляду проблем освіти в цілому й педагогічної зокрема. В історико-педагогічних розвідках цей пошук виявляється у спробах визначення етапів і періодів становлення професійно-педагогічної підготовки.

Поетапність розвитку професійної підготовки вчителя лежить в основі наукових концепцій А. Акусок, О. Бартків, А. Колесникова, В. Турченко, Л. Борисової, М. Савіна, Л. Хомич та ін. Історичні аспекти розвитку шкільної і педагогічної освіти висвітлено у працях видатних українських істориків М. С. Грушевського, І. П. Крип'якевича, М. І. Костомарова, М. Аркаса, а також в історико-педагогічних розвідках Б. Ступарика, П. М. Гусака, В. Майбороди, Л. А. Мартіросян, М. Д. Ярмаченка, О. В. Сухомлинської, Л. О. Хомич.

Досліджуючи історичні корені сучасної професійно-педагогічної підготовки учителів початкової школи в Україні, О. Бартків [2] виділила три періоди (рис. 1).

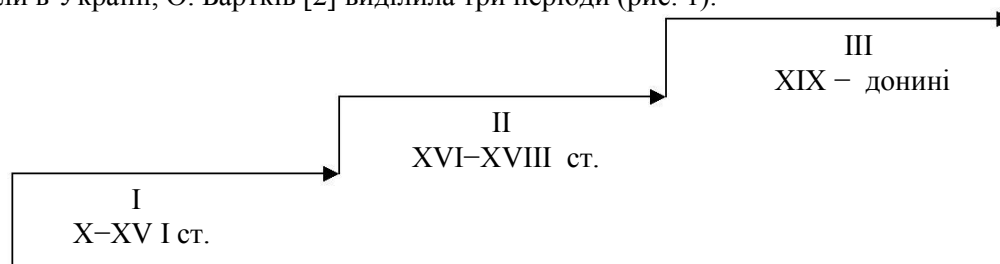

Рис. 1. Періоди становлення професійної підготовки в Україні

Проведений аналіз історичної літератури свідчить, що перший період становлення професійно-педагогічної підготовки учителів – *елементарний*, загальноосвітній (копіювальний), який в історії давньої України тривав із X ст. до середини XVI ст. і характеризувався загальноосвітнім духовним характером педагогічних знань. Уся наукова педагогічна думка була зосереджена в межах духовних закладів (монастирів, храмів, церков), а світських закладів, які б готували вчителів, не було. «Майстри грамоти», як називали педагогів у давньоруській державі, виконували свій громадянський обов'язок – навчали інших усього, що знали самі, через індивідуальну передачу здобутих знань, умінь та навичок.

Другий період становлення професійно-педагогічної підготовки вчителів в Україні (XIV–XVII ст.) знаменував собою нове піднесення освітнього рівня населення України, відродження і розвиток шкільної справи, започаткованої в Княжу добу. Цей етап характеризувався тим, що освіта громадян перестає бути лише перевагою церкви. Поряд із церковними починають відкриватися світські освітні заклади, викладати в яких могли люди, які не мали духовного сану. Такий стан речей позитивно вплинув на розвиток світської педагогіки, яка демаркувалася від педагогіки духовної, та сприяв інституціалізації учительства – процесу виникнення і становлення соціального інституту учительства як важливого структурного елементу суспільства [2].

Україна в галузі освіти відставала від західноєвропейських країн, де окрім середньої школи уже з'явилися вищі навчальні заклади – університети як перші праобрази професійної підготовки учителів. Випускники молодшого факультету університету – артистичного, опанувавши «сім вільних мистецтв» (тривіум і квадріум), отримували вчений ступінь бакалавра «мистецтв» і мали право викладати ці науки. Уже в XV ст. на Заході нараховувалося понад 60 університетів у Франції, Італії, Англії, Іспанії, Чехії, Польщі, Німеччині. Їх територіальна близькість до України давала можливість найбільш обдарованим і активним юнакам здобувати освіту не тільки на молодшому, а й на старших факультетах університетів. Повертаючись на батьківщину, молоді вчені привозили не лише спеціальні знання, а й педагогічні ідеї, які реалізовувалися в організації шкіл підвищеного типу, в друкованих книжках.

Найінтенсивніше інститут учительства в Україні почав розвиватися наприкінці XVI ст., коли виникли так звані «братські школи». Першими осередками їх появи стали Львів, Луцьк, Кам'янець-Подільський, Дрогобич та інші міста на Західній Україні. Керівництво братських шкіл особливі вимоги ставило до моральної поведінки вчителя. Так, учителем братської школи могла бути тільки людина високих знань і добродійного способу життя. Статути братських шкіл про шкільний порядок були, насамперед, педагогічними документами, які регламентували організацію навчання і виховання в школі. Уперше в статутах зафіксовано ідею, що вчитель має бути особливою людиною, гідною наслідування, глибоко віруючою, розумною, високоморальною. У цей же період поряд із визначенням моральних якостей були здійснені спроби визначити дидактичний зміст підготовки педагогів: установлювалися навчальні дисципліни, конкретизувалися методи й форми навчання та потрібний обсяг знань, яким повинен володіти майбутній педагог [1].

Як свідчать історичні розвідки (П. Гусак, Л. Мартіросян, Ф. Паначин, Б. Ступарик), період XVII–XVIII ст. знаменувався підвищенням інтересу до педагогічних знань, розширенням педагогічної лексики. Підручники з граматики, арифметики, історії автори доповнювали педагогічно-методичними рекомендаціями і поясненнями, чим піднімали педагогічну культуру вчителів [2].

Початок XVIII ст. став періодом започаткування цілісної структури світської освіти (переважно в Центральній та Східній Україні), що було зумовлено і характером розвитку вітчизняної філософсько-педагогічної думки, і творчою діяльністю широковідомих закладів освіти (Острозької, Києво-братської колегії, Києво-Могилянської академії (1615)) і пов'язане зі славнозвісними іменами П. Могили, І. Гізеля, Л. Барановича, М. Козачинського, С. Яворського, І. Кроковського, Ф. Прокоповича, Г. Кониського, Г. Сковороди та ін. [6].

Як зазначає А. Акусок, саме діячі Острозького та Києво-Могилянського колегіумів акумулювали й поширювали особливості педагогічних знань, запроваджували основи педагогічної практики, навчали дітей. За сприяння Києво-Могилянської академії були відкриті й функціонували колегіуми в Чернігові (1700), Харкові (1726), Переяславі (1730). У другій половині XVIII ст. їхні випускники відігравали важливу роль у процесі просвітництва та культурного розвитку країни.

У XVIII ст. в різних регіонах України існували різноманітні типи початкових шкіл: парафіяльні, монастирські, січові, цифіричні, з яких лише останні мали переважно світський, практично-спрямований характер, а в інших навчання обмежувалось читанням, письмом, співами переважно клерикального характеру та елементарною лічбою, та й кількість їх під час політичного гніту Росією та Польщею постійно скорочувалося [1].

У цей же час Європа відзначалася ідеями просвітництва і потреби масової освіченості, стрімко зростає сітка шкіл і формуються елементи суцільної освітньої системи, з'являються перші навчальні заклади професійної підготовки учителів, поширюються ідеї видатних педагогів-мислителів: Я. А. Коменського, Дж. Локка, Ж.-Ж. Руссо, Й. Г. Пестолоцці. В Україні примітивність і недостатня кількість шкіл, дефіцит спеціально підготовлених учителів і відповідних професійних закладів були значною перешкодою для поширення прогресивних педагогічних ідей. Тому вже до кінця XVIII ст. сформувалося свідоме, цілеспрямоване розуміння потреби створення мережі світських закладів

підготовки педагогів [3].

Таким чином, на другому етапі – *наслідувальному* – діяльність учителя розумілась як передача учням за певну плату ремесла, яким він володів. Загалом цей етап характеризується загальноосвітньою і спеціально спрямованою (зі спеціалізацією в конкретних навчальних предметах) підготовкою з елементами наслідування кращого досвіду учителів і використання наявних у той час педагогічних порад.

Третій період становлення професійної підготовки учителів початкової школи розпочався з початком XIX ст. у зв'язку з одержавленням управління освітою і остаточним оформленням структурних компонентів освітньої системи. XIX ст. знаменувалося такими освітніми подіями, як поява Міністерства народної освіти, ієрархічного підпорядкування установ управління освітою і навчальних закладів, поділ імперії на навчальні округи, а навчальних закладів – на розряди (приходські, повітові, губернські й університети); появою нових типів навчальних закладів середнього й вищого рівня, загальноосвітнього і професійного рівня [2].

Якщо наприкінці XVIII ст. – на початку XIX ст. в Україні цілеспрямованою підготовкою педагогів займався лише один вищий навчальний заклад – Києво-Могилянська академія, то, починаючи з 1811 р., після відкриття першого педагогічного інституту при Харківському університеті, бере початок історія національної педагогічної освіти. Згодом відкрито Рішельєвський (1817), Кременецький (1819) ліцеї, Ніжинську гімназію вищих наук кн. Безбородька (1820), що поступово була перетворена на фізико-математичний (1832) та юридичний (1840) ліцеї, як почали цілеспрямовано забезпечувати заклади світської освіти вчительськими кадрами.

Як зазначає В. Майборода, плідна діяльність таких вітчизняних педагогів і культурно-освітніх діячів, як І. Лаврівський, І. Ставровський, М. Шашкевич, І. Вагилевич, Я. Головацький, К. Ушинський, М. Пирогов, О. Корф збагатили теорію педагогіки і шкільну практику надбаннями, які допитливі й творчі вчителі могли використати в професійній діяльності [5]. Становий характер освітньої системи з кожним роком посилював протистояння початкової, середньої і вищої школи. Перша з них передбачала задоволення елементарних освітніх потреб бідних прошарків сільського й міського населення та не давала виходу на дві наступні, які надавали освіту дітям дворян та заможних осіб. Власне, це й зумовлювало примітивність підготовки учителів початкових шкіл. Основна увага Міністерства народної освіти була зосереджена на підготовці учителів гімназій, які масово створювалися в губернських і повітових містах. Педагогічними кадрами ці навчальні заклади забезпечували, насамперед, університети України (Харківський, Київський, Новоросійський) та педінститути і педагогічні курси, які існували при них. Загалом це була достатня педагогічна підготовка, яка полягала в тому, що студенти вивчали педагогіку, дидактику й методологію, історію педагогіки, а також психологію.

Як відзначав Н. Дем'яненко, кількісний розвиток початкових народних училищ зумовив виникнення потреби у навчальних закладах для підготовки учителів початкових шкіл. Пропонувалося три способи підготовки учителів: утворення спеціальних учительських семінарій; організація педагогічних курсів при гімназіях чи училищах; практична підготовка учителів через прирахування учительських кандидатів помічників до таких училищ, які мали хороших учителів. Оскільки перший спосіб був дуже дорогим, то підготовка здійснювалася двома іншими способами [3].

Активізація громадсько-політичного життя в країні, економічна потреба збільшення освічених і професійно підготовлених працівників спонукала прогресивних діячів і педагогів до відстоювання і реалізації ідей не лише кількості, але і якості початкової освіти. Першочерговим піднімалось питання якості професійно-педагогічної підготовки вчителів початкових класів. К. Ушинський підготував і опублікував статтю «Проект учительської семінарії». У ній, а також у працях «Педагогічна поїздка у Швейцарію», «Думки колезького радника Ушинського про проект реорганізації Гатчинського сирітського інституту» педагог послідовно обстоював думку, що ні педагогічні курси при загальноосвітніх навчальних закладах, ні педагогічне навчання кандидатів на педагогічні місця в досвідчених учителів не можуть замінити спеціального педагогічного навчального закладу, єдина мета якого – всебічно готувати молоду людину до роботи учителя початкової школи [2]. К. Ушинський висловив глибокі думки про порядок і зміст роботи учительських семінарій, які зберегли своє значення і нині. Особливо це стосується таких положень, як надання особливого значення в навчальних планах семінарій педагогіці, психології, фізіології і частковим методикам, також учений говорив про широке впровадження педагогічної практики студентів у школі, про створення дослідної (базової) школи при семінарії, про узгодженість курсу навчання з майбутнім призначенням випускника семінарії, про організацію спеціальних занять із виразного читання, малювання, креслення, рукоділля, співів, гімнастики. Усі ці проблеми частково були реалізовані в семінаріях, які під тиском суспільно-педагогічної громадськості створювалися відповідно до «Положення про учительські

семінари» (1870) та Інструкції для учительських семінарій (1875) [7].

Перші семінарії в Україні були відкриті 1869 р. в Києві (в 1870 р. перевели до Користишева) та в містечку Вовчанську Харківської губернії (згідно з Положенням семінарії створювалися в невеличких містах). Після видання Положення та Інструкції в Україні починають швидко відкривати семінарії. Слід відзначити, що підготовка вчителів у семінаріях була ґрунтовною. Учні отримували не лише фахову освіту, а й вивчали чимало загальноосвітніх предметів.

Поряд зі створенням учительських семінарій виникають інші форми підвищення кваліфікації учителів. Збільшувалася роль учительських конференцій, створювалися відповідні курси. Отримані теоретичні знання вчителі закріплювали у спеціально створених із учнів початкових шкіл практичних класах. Учителі вчилися за кращими на той час підручниками К. Ушинського, М. Водовозова, В. Свтушинського.

Найвищий рівень загальноосвітньої і особливо прогресивної педагогічної підготовки давали заклади, створені земствами і громадськими товариствами. Установи духовного відомства зосереджували увагу на підготовці випускників до морально-релігійного виховання, урізаючи загальноосвітню підготовку. Непогану методичну підготовку отримували випускники учительських семінарій, проте їм бракувало теоретичної загальноосвітньої обізнаності.

Загалом XIX ст. і початок XX знаменувалися виокремленням професійно-педагогічної освіти вчителів початкових класів в Україні, спільних ознак її змістового забезпечення в різних типах освітніх закладів: загальноосвітньої, предметної, педагогічно-методичної.

На початку XX ст. в узагальнювальних працях вітчизняних авторів з історії педагогіки простежувалася тенденція нового осмислення цілісної картини процесів розвитку школи. Підготовкою підручників педагогіки займаються такі відомі педагоги, як П. Блонський, С. Гессен, М. Григор'євський, М. Демков, А. Калашніков, О. Немолодишев, А. Пінкевич, В. Струминський, П. Шимбір'єв та ін. Цей період характеризується відкриттям цілої низки учительських інститутів. Окрім Глухівського (1874) та Феодосійського (1872) учительських інститутів, в Україні на початку XX ст. були засновані і розпочали роботу Київський (1909), Катеринославський (1910), Вінницький (1912), Миколаївський (1913), Полтавський (1914) та Чернігівський (1916) учительські інститути [4].

Традиції педагогічної підготовки, апробовані протягом багатьох десятиліть, були продовжені. У радянський період професійну підготовку педагогічних кадрів у межах педагогічної освіти здійснювали педагогічні технікуми, педкласи середніх шкіл, короткотривалі курси. Але основними навчальними закладами, які готували учителів початкових класів і вихователів дошкільних закладів, стали педагогічні технікуми, які з 1937 р. реорганізували в педучилища.

Інтенсивне розширення мережі шкіл привело до зростання кількості середніх професійно-педагогічних закладів та їх випускників. Особливо це стосувалося періоду прийняття закону про загальне обов'язкове навчання дітей (1930) та періоду його реалізації до 1933/1934 н. р. У 1939/1940 н. р., після реорганізації педтехнікумів у педучилища, їх нараховувалось 56 і навчалось в них 20 120 учнів [5]. У 40–60-ті рр. розробляються нові підходи до підготовки вчительських кадрів, формується стабільний склад навчальних дисциплін. Цей період характеризується посиленням пошуку способів досягнення єдності теоретичної та практичної підготовки вчителя, вдосконалення педагогічної практики. Вищі педагогічні навчальні заклади були покликані виконувати нові функції, пов'язані не тільки з наданням учителеві потрібної практично-методичної підготовки, а й зі створенням теоретичної бази викладацької діяльності, озброєнням майбутніх спеціалістів новітніми науковими знаннями, передовими педагогічними ідеями, підвищенням їхнього культурно-освітнього рівня [1].

Розширення сітки початкових шкіл під впливом економічного розвитку привело спочатку до кількісного зростання закладів педагогічної освіти, а з 60-х рр. під впливом прогресивних педагогів М. Корфа, М. Пирогова, К. Ушинського відбулося обговорення питань якісної підготовки вчительських кадрів. Заклади підготовки учителів початкової школи, враховуючи вітчизняні традиції, до змісту системи професійного навчання включали, насамперед, предметну освіту (предмети початкової школи) і педагогічно-методичну (педагогічну теорію), а також педагогічну практику. Техніка «вчительського ремесла», загальноосвітні предмети були представлені незначною мірою [2, 34]. Ці традиції підготовки учителів початкових класів, особливо досвід учительських семінарій, були успадкували педагогічні училища.

На сьогодні в Україні створено широку мережу вищих навчальних закладів різних рівнів акредитації, які здійснюють підготовку вчителів початкової ланки.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведений аналіз підготовки вчителів в Україні (IX– XX ст.) дає змогу стверджувати, що система професійно-педагогічної підготовки вчителя формувалася упродовж тривалого часу та структурувалася за етапами, які вчені визначають як елементарний, наслідувальний та професійно-педагогічний.

Дослідження не вичерпує означену проблему і передбачає здійснення наступних кроків, спрямованих на вивчення змістового наповнення етапів професійно-педагогічної підготовки вчителів початкової школи в Україні та за кордоном.

Джерела та література

1. Акусок А. М. Теоретичні засади формування змісту загальнопедагогічної підготовки майбутнього вчителя : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Алла Миколаївна Акусок. – К., 2009. – 202 с.
2. Бартків О. С. Дидактичні засади відбору змісту курсу «Педагогіка» у педагогічних училищах : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.09 / Оксана Степанівна Бартків. – К., 2003. – 197 с.
3. Дем'яненко Н. М. Загальнопедагогічна підготовка вчителя в Україні (XIX – перша третина XX ст.) : монографія / Н. М. Дем'яненко. – К. : ІЗМН, 1998. – 328 с.
4. Любар О. О. Історія української школи та педагогіки : навч. посіб. / О. О. Любар, М. Г. Стельмахович, Д. І. Федоренко. – К. : Знання, 2006. – 447 с.
5. Майборода В. К. Вища педагогічна освіта в Україні: Історія, досвід, уроки. (1917–1985) / В. К. Майборода. – К. : Либідь, 1996. – 195 с.
6. Хомич Л. О. Професійно педагогічна підготовка вчителя початкових класів / Л. О. Хомич. – К. : Магістр, 1998. – 201 с.
7. Українська педагогіка в персоналіях : у 2 кн. Кн. 2 / за ред О. В. Сухомлинської. – К. : Либідь, 2005. – 552 с.

Яструб Оксана. Этапы становления и развития профессиональной подготовки учителей начальной школы в Украине. Проблема определения этапов становления и развития профессиональной педагогической подготовки учителей начальной школы актуальна, поскольку в процессе подготовки педагогических национальных кадров новой генерации осуществляется акцент на раскрытии особенностей этапов становления и развития профессионально-педагогического образования в Украине.

Целью статьи является анализ подходов ученых к определению этапов развития и становления профессионально-педагогической подготовки учителей начальной школы в Украине. Отмечается, что развитие профессионально-педагогического образования в Украине имеет исторический характер, обусловленный историко-культурными и социально-экономическими факторами. Исследуя этапы становления и развития профессионально-педагогической подготовки учителей в Украине можно определить следующие ее основные этапы: элементарный (копировальный), подражательный, профессионально-педагогический.

Ключевые слова: профессионально-педагогическая подготовка, этапность профессионально-педагогической подготовки учителей начальной школы, профессионально-педагогические учреждения.

Yastrub Oksana. The stages of Formation and Development of Professional Training of Primary School Teachers in Ukraine. The problem of determining the stages of formation and development of professional pedagogical training of primary school teachers is relevant, because in the process of preparation of the national pedagogical cadres of the new generation is focused on the disclosure of the specifics of stages of formation and development of professional-pedagogical education in Ukraine.

The purpose of the article is the analysis of the approaches of scientists to the definition of the stages of development of professional-pedagogical preparation of teachers of primary schools in Ukraine.

It is noted that the development of professional-pedagogical education in Ukraine has a historical character, which is conditioned by the historical-cultural and socio-economic factors. Exploring the stages of formation and development of professional-pedagogical training of teachers in Ukraine one can distinguish the following main stages: elementary (copy), imitative and the professional and pedagogical.

Key words: professional pedagogical training, stages of professional-pedagogical preparation of teachers of elementary school, professional-pedagogical institution.

